

УДК 32.019.5: 323.3

І.Ф. Малоіван, аспірант

*Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського
вул. Старопортофранківська, 26, м. Одеса, Україна, 65020*

ПОЛІТИЧНА ГРА В УМОВАХ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА: ОСОБЛИВОСТІ ТА СКЛАДОВІ

Досліджується сутність політичної гри в умовах демократизації політичного простору. Визначено основні особливості та складові політичної взаємодії з позицій теорії гри. Відзначено евристичний потенціал теорії гри у дослідженні нестабільної політичної системи.

Ключові слова: політична гра, теорія ігор, політична раціональність, політична рівновага, коаліційна гра, демократизація, правила політичної гри.

Теорія ігор, яка залишається частиною математичного методу активно використовується у дослідженнях політичної взаємодії. Такий «дрейф» теорії ігор у бік соціально-політичних досліджень, який розпочався у середині минулого століття, обумовлений необхідністю дослідження стратегій вибору політичних акторів в умовах нестабільної політичної системи та визначенням оптимальної лінії поведінки у взаємодії двох та більше політичних акторів.

Актуальним завданням сучасного політичного розвитку виступає процес демократизації суспільства, який характеризується нелінійністю перетворень, нестабільністю політичних інститутів та умов політичної діяльності, невизначеністю основних принципів та правил політичної гри.

Однією із особливостей сучасних демократичних перетворень в українському суспільстві виступає те, що вони відбуваються у глобальному контексті посилення невизначеності та нестабільності у міжнародних відносинах, послаблення ролі національних держав та підвищення можливостей транснаціональних корпорацій, міжнародних неурядових та неурядових організацій глобального типу щодо встановлення загальносвітових правил політичної та економічної гри.

В умовах демократичного політичного режиму конкуренція між політичними акторами (партіями та іншими групами впливу на прийняття рішень суспільного характеру), підвищує ефективність політики і сприяє колективному раціональному вибору оптимальної моделі суспільних відносин.

Розвиток політичної ситуації на посткомуністичному просторі демонструє, що демократизація виступає довготривалим, нелінійним процесом, який передбачає не лише наслідування зразків інших країн, а і вироблення раціональних правил демократичної політичної гри з урахуванням історичного досвіду та політичної, економічної та соціокультурної специфіки.

Процес демократизації триватиме, доки не будуть знайдені дієві політичні механізми розв'язання політичних суперечностей та конфліктів посткомуністичного суспільства. На думку А. Колодій, «Якщо цей процес бачиться як однолінійне встановлення чогось відомого і схвалюваного суспільством та елітою – то це буде один (короткий, передбачуваний) відрізок часу. Якщо ж ідеться про пошук таких політичних механізмів для розв'язання гострих суспільних суперечностей, які здатні задовольнити усіх саме тому, що вони працюють, то тоді відповідь про терміни буде іншою, і, скоріше за все, – невизначеною» [1].

Дослідження політичної гри в умовах демократизації включає визначення основних дійових осіб політичного процесу (як зацікавлених у перетвореннях так і противників реформ). Такий підхід передбачає також розкриття динаміки політичного процесу, змін у політичній топології та результатів політичної боротьби та політичного вибору.

При цьому, теорія ігор пропонує пояснення політичного вибору з позицій раціональності, уникаючи психологізму у політиці та дозволяє проводити аналіз як індивідуальних так і колективних (інституційних) акторів у внутрішній та міжнародних відносинах.

У межах теорії ігор політична гра інтерпретується як процес у якому беруть участь дві та більше зацікавлених сторін, що змагаються у політичному просторі з метою реалізації власних інтересів. Відповідно, кожний політичний актор конструє власну політичну стратегію, яка корегується під впливом дій інших акторів. Теорія політичної гри формулює пропозиції та моделі щодо оптимізації політичного вибору акторів з урахуванням багатьох факторів – від діяльності інших акторів та їх ресурсів (економічних, інформаційних, символічних та ін.) до можливих змін у політичній ситуації.

Теорія ігор бере початок у математичному моделюванні, аналізі витрат та ціноутворення у економічній теорії, дослідженні конфліктів інтересів у різних сферах суспільного життя, політичного та економічного вибору. Серед авторів, що заклали фундамент сучасної теорії ігор слід відзначити Кондорсе, А. Сміта, Д. Г'юма, К. Менгера, Дж. Мілля, К. Маркса, М. Вебера, К. Поппера та ін.

У другій половині ХХ століття найбільш відомими представниками теорії ігор були Дж. Нейман, О. Моргенштайн, Дж. Неш, Т. Шеллінг, Р. Ауманн, Дж. Стігліц, Л. Гурвіч, О. Рот, Л. Шеплі та ін. У роботах представників неінституціональної економічної теорії (так званого «економічного мейнстріму»)

досліджуються механізми прийняття рішень економічними акторами в умовах конкурентної ринкової боротьби, причини цінових, патентних війн та змов з метою максимізації прибутку.

Важливий поворотом у теорії ігор, що відкрив шлях до її застосування у політичній теорії, відбувся у 1960-х роках ХХ століття. Він складався із наступних елементів. По-перше, визнання взаємного впливу політичного та економічного просторів, відмова від моделі держави як «нічного сторожа» та усвідомлення великої ролі політичних та громадських акторів у забезпеченні економічного зростання й побудови «держави благополуччя». По-друге, інтерпретація міжнародних відносин як простору політичної гри різних держав, що мають власні інтереси та використовують наявні ресурси.

Евристичний потенціал теорії ігор проявився у процесі вирішення завдань щодо вибору політичних акторів в умовах невизначеності, нестабільності та обмеженої інформації. Так, теорія ігор використовувалась для вирішення конфліктів під час Холодної війни (Карибська криза, роззброєння, переговори між СРСР та США, утворення та діяльність міжнародних організацій).

У посткомуністичний період відбувається ренесанс теорії ігор, що пов'язується із загостренням конфліктів між політичними акторами під впливом процесами глобалізації, лібералізації та демократизації. Теорія ігор покликана дати адекватне розуміння раціональної (часто – егоїстичної) поведінки політичних акторів в умовах інформаційного та темпорального дефіциту. З цією метою було розроблено моделі ігор з нульовою сумою (антагоністичні, ігри з постійною сумою та ін.), кооперативних та коаліційних ігор.

Аналітичний інструментарій теорії ігор може застосовуватись у процесі політичної діяльності – утворення коаліцій у виборних органах влади, процесах політичної інтеграції та взаємодії в умовах, коли актори змушені продовжувати співпрацю і не можуть розірвати угоду щодо взаємодії. Саме останнє пояснює, чому епіцентр досліджень з використанням теорії ігор поступово перемістився від економічної теорії до публічної політики, проблем демократизації, теорії еліт та парламентських коаліцій.

У політичній науці активно використовуються здобутки такого міждисциплінарного підходу, як теорія ігор. З позицій теорії раціонального вибору та теорії ігор аналізуються проблеми, які традиційно знаходились у полі дослідницької уваги представників політичної науки: теорія держави та бюрократії, виборчий процес, утворення коаліцій, партійні стратегії та ін.

Зокрема, елементи теорії ігор рельєфно проступають у дослідженнях держави та влади, демократії та еліт, політичних ідеологій, колективної дії, публічної політики, які належать таким зарубіжним та вітчизняним авторам, як П. Б'юкенен, Ф. Гаєк, Е. Даунз, К. Ероу, Я. Корнаї, П. Кругман, В. Нісканен, М. Олсон, В. Парсонс, Т. Сандлер, А. Сен, К. Сонін, Е. де Сото, М. Фрідман, Д. Хаусман, П. Циганков, Й. Шумпетер, О. Дем'янчук, А. Колодій, О. Фісун, Д. Яковлев та ін.

В середині ХХ століття було сформульовано основні принципи теорії ігор, що базувались на діяльності раціональних політичних акторів.

По-перше, теза щодо конфліктності взаємодії акторів, яка обумовлена намаганням максимізувати індивідуальну користь. Повною мірою це стосується процесу публічної політики та публічного адміністрування – управління передбачає раціональне формулювання мети суспільного розвитку, пошук найбільш ефективних засобів її досягнення, калькуляцію витрат та вигід від реалізації певної стратегії, врахування поведінки інших акторів та оцінювання ситуації в цілому.

По-друге, раціональні дії індивідуальних та колективних політичних гравців ґрунтуються на інформованості та аналітичності. Політичні актори вибудовують виборчі стратегії, виходячи з моделі політичного ринку, холодно розраховують вигоду від власної політичної участі та орієнтуються на механізми раціонального вибору електорату: принцип максимізації вигоди, мотиви участі у голосуванні, вартість голосування, можливі втрати у випадку відмови від участі у голосуванні. Тобто йдеться про інструментальне розуміння раціональності, згідно з яким індивіди співставляють власні очікувані вигоди й витрати, намагаючись максимізувати перші і мінімізувати другі.

По-третє, політичні ситуації зводяться до дій індивідів, а раціональність вибору визначається у процесі оцінюванні співвідношення витрат і зиску з обов'язковим урахуванням преференцій актора.

По-четверте, політична ситуація виступає зовнішнім по відношенню до вибору чинником, які структурують можливі альтернативи вибору. Раціональна поведінка політичного гравця означає, що діючи і взаємодіючи, він має план і прагне максимізувати власні переваги, водночас мінімізуючи можливі витрати. Теоретики раціонального вибору інтерпретують політичну реальність, виходячи з моделі раціональної поведінки виборців і політиків, які прагнуть досягти цілі максимальної індивідуальної чи колективної вигоди й користі.

По-п'яте, раціонального актора пропонується розуміти як людину, що має ресурси, є обмеженою, але разом з цим, очікує, оцінює і максимізує – RREEMM (resourceful, restricted, expecting, evaluating, maximizing man).

У процесі дослідження політичної взаємодії з позиції теорії ігор визначається, що оптимальні стратегії акторів полягають у дотриманні таких основних вимог, як: – відповідати взаємністю на зраду та на співпрацю, при цьому не зраджувати першим; – бути передбачуваним у відносинах; – розуміти, що

програш опонента веде до власної поразки, тому не намагатись набрати більше очок, ніж опонент (Р. Аксельрод). Принципово важливим для раціональної політичної гри двох та більше акторів виступає уміння переконати опонента «сісти в один човен» з метою появи спільного інтересу.

На думку української дослідниці Т. Маляренко, «ігри, які використовуються для дослідження конфліктів, мають наступні ознаки: 1) наявність певних правил, які утворюють кордони поведінці учасників; 2) існування кількох альтернативних напрямків дій, які є доступними для кожного учасника, але кількість цих напрямків є обмеженою; 3) можливості оцінки учасниками наслідків кожного з можливих рішень, але завжди існує певна невизначеність відносно результатів; 4. невизначеність, яка є наслідком того, що результати, отримані одним учасником, частково залежать від вибору, зробленого іншими, та визначаються не лише останнім рішенням, але й усією історією стратегічних взаємодій» [2, с. 163].

У дослідженнях міжнародних відносин та зовнішньополітичного процесу теорія гри активно розвивається за наступними напрямками:

- теорія переговорів щодо врегулювання конфліктів та припинення бойових дій;
- протидія діяльності міжнародних терористичних груп та організацій;
- функціонування міжнародних організацій в умовах глобалізації.

Однією із особливостей сучасного етапу розвитку теорії гри є посилена увага до політичних інститутів та їх ролі у процесі демократизації. При цьому, інститути інтерпретуються в якості певних визначених та усталених «правил гри», які визначають рівень економічного благополуччя країни та її політичну успішність.

Інститути поділяються на формальні та неформальні, вони утворюють структуру, яка є визначальною для формування правил гри. Серед інститутів особливої ваги для демократизації політичної гри набувають сповідування демократичних цінностей представниками політичної еліти та громадянського суспільства, незалежну судову систему, регулярність та прозорість виборчих змагань, професійність державних службовців, ринкова (конкурентна) економіка. На думку О. Фісуна, «від дизайну базових політичних інститутів (як формальних, так і неформальних), від принципів їх співіснування та моделі розподілу влади поміж ними та, як наслідок, характеристик і режиму функціонування політичного ринку, головним чином, залежить трансформаційний шлях та демократизація поставлених країн. Саме інституційний формат влади забезпечує легітимність і ефективність державних та політичних структур, моделі консолідації бізнес-політичних еліт та суспільства, стабільність політичного режиму й сталість державного розвитку» [3, с. 5].

В цілому, у дослідженнях політичної взаємодії виділяють такі основні форми використання теорії гри:

- метафори, які дозволяють образно передати головні риси досліджуваного політичного процесу («принцип доміно», «вісь зла», «кольорові революції» та ін.);
- аналогії, тобто за наявності подібності у деяких ознаках двох політичних процесів чи об'єктів робиться висновок щодо подібності у них інших ознак;
- моделі, які передбачають тісний зв'язок між об'єктами і моделями. Модель створюється шляхом спрощення, вона може найбільш точно передавати властивості об'єкта, необхідні для вирішення поставленого дослідницького завдання [4].

Існує чотири характеристики політичної гри, які є визначальними для дослідження демократизації політичної взаємодії: визначеність, абстрактність, симетрія, вразливість. Розкриємо їх більш детально: «Влада визначеності полягає у формуванні максимально близьких до реальності моделей. Важливість абстракції – у виборі форм узагальнення та спрощення. Симетрія відіграє надзвичайно важливу роль. Зовнішня симетрія означає, що всі риси гравців та оточення, які не є специфікованими, однакові для всіх. Внутрішня симетрія використовується як альтернатива абстракції. Наприклад, якщо ми аналізуємо гру із участю багатьох гравців, завжди легше припустити, що вони мислять та діють однаково. Останньою є характеристика вразливості. Для гравця важливо знати, що деякі незначні зміни в умовах його гри не призведуть до величезних змін у поведінці. Аналіз вразливості повинен бути частиною будь-якої гри». [2, с. 165].

В умовах демократизації політичної гри відбуваються кардинальні інституційні зміни, які є наслідком політичної взаємодії (конфліктів та консенсусу) між основними політичними акторами. Інституціоналізація демократичних процедур та організацій здатна зменшити невизначеність в перехідний період та підвищити ефективність управління суспільними відносинами. «Від правил гри значною мірою залежить ефективність та легітимність інститутів влади. Формування прозорих правил гри у політиці (ухвалення рішень, управління проблемами, узгодження конфліктів) є одним із чинників політичної стабільності та демократизації суспільства. Правила гри, викладені в конституції, законодавчих актах, договірних документах є основною процедурного консенсусу, який поряд з ціннісним є невідмінною умовою консолідації демократії» [5].

На думку О. Фісуна, «політичні перетворення вітчизняної системи державної влади за останні двадцять років призвели до створення певної моделі державного управління, яка поєднає у собі як сучасну розвинену демократичну інституційну архітектуру, так і нехарактерні, в цілому, для сучасних західних політичних систем інституційні елементи. У першу чергу мова йде про стале поєднання формально-інституційного дизайну, що вкорінює у суспільно-політичних процесах традиційний набір ліберально-демократичних процедур, стимулює становлення конституціоналізму та неформальних

інституціолізованих практик політично-економічної корупції: відтворення рентоорієнтованого класу державно-політичної бюрократії, публічно-приватний конфлікт інтересів держслужбовців, політичне рейдерство, «силове підприємництво» правоохоронних органів, політично-законодавче шахрайство, вибіркове правосуддя та ін.». [3, с. 6].

Серед складових демократизації політичної гри слід відзначити:

- формування простору політичної та економічної конкуренції еліт (ринку), який функціонує не лише у виборчий період;
- підвищення рівня політичної участі громадян та представників політичного класу з метою розширення кола політичних акторів, дотримання принципу ротації кадрів та забезпечення циркуляції та оновлення політичних еліт;
- реформування органів влади – від неопатрімоніальної моделі їх діяльності до модернізації державного апарату;
- розвиток парламентаризму, підвищення ролі парламенту у політичній взаємодії, впровадження парламентських дебатів з метою раціоналізації публічної політичної гри.

Щодо останнього, то варто погодитись із А. Колодій у тому, що «необхідно змінити правила формування і діяльності українського парламенту таким чином, щоб із закритої корпорації, в межах якої депутати здатні приватизувати місця, як у сенсі їхнього безстрокового володіння мандатами, так і в сенсі їх «продажу» та «перепродажу», він перетворився на основну арену «деліберації» – продумування, обговорення кожного рішення, яке ним ухвалюється, під кутом зору найрізноманітніших поглядів та інтересів» [1].

Таким чином, до ключових факторів, які обумовили специфіку та особливості політичної гри на посткомуністичному просторі можна віднести процеси демократизації суспільства. При цьому варто враховувати об'єктивну складність (пост)сучасних політичних процесів, «гібридність» посткомуністичних політичних режимів та глобальні трансформації інститутів доби модерну.

Необхідність застосування теорії гри на сучасному етапі обумовлена розвитком та ускладненням суспільних відносин, зростанням кількості перехресних ліній соціальних та політичних інтеракцій, що у процесі демократизації суспільства призводить до виникнення нових, нестандартизованих ситуацій, які потребують відповідних засобів аналізу з метою підвищення ефективності політики.

Бібліографічний список використаної літератури

1. Колодій А. Випробування демократією: проблема інституційного «перезавантаження» в Україні: [Електронний ресурс] / А. Колодій // Розвиток демократії та демократична освіта в Україні: матер. VI Міжнарод. конф., 21-23 травня 2009 р. — Київ, 2009. — Режим доступу: <http://political-studies.com/?p=310>
2. Маляренко Т. Теорія ігор у дослідженні конфліктів / Т. Маляренко // Освіта регіону. Політологія, психологія, комунікації. — 2009. — № 4. — С. 162–168.
3. Динаміка політичного режиму в Україні (прогностичний аспект) [Текст]: аналіт. доп. / за заг. ред. О.А. Фісун. — Х.: Золоті сторінки, 2011. — 116 с.
4. Дегтерев Д. Зарубежные работы по теории игр [Електронний ресурс] / Д. Дегтерев // Международ. процессы. — 2009. — № 2 (20). — Режим доступа: <http://www.intertrends.ru/twenty/006.htm>
5. Крап А. Формування правил гри в політиці та демократизація українського суспільства / А. Крап // Політична наука в Україні: стан і перспективи: матер. всеукраїнської наук. конф. (Львів, 10-11 травня 2007 р.). — Львів: ЦПД, 2008. — С. 131–134.

Надійшла до редакції 04.09.2013 р.

Малоиван И.Ф. Политическая игра в условиях демократизации общества: особенности и составляющие

Исследуется сущность политической игры в условиях демократизации политического пространства. Определены основные особенности и составляющие политического взаимодействия с позиций теории игр. Отмечен эвристический потенциал теории игр в исследовании нестабильной политической системы.

Ключевые слова: политическая игра, теория игр, политическая рациональность, политическое равновесие, коалиционная игра, демократизация, правила политической игры.

Maloivan I. The political game in terms of democratization of society: the features and components

The article investigates the urgent problem of political theory and practice – the essence of the political game in the democratization of the political space. The main features and components of political interaction in terms of game theory. Marked by the heuristic potential of game theory in the study of the unstable political system.

Keywords: political game, game theory, political rationality, political balance, cooperative game, democratization, the rule of the political game.